

Ірина Велика
Владислав Яценко

Вербалізація концепту *GÜTE* в моделі світу Е. Т. А. Гофмана (на матеріалі казки «Крихітка Цахес на прізвисько Циннобер»)

У статті досліджено шляхи вербалізації концепту *GÜTE* на матеріалі твору «Крихітка Цахес на прізвисько Циннобер». Проаналізовано різні шляхи до аналізу структури складових частин концепту. Аналіз концепту *GÜTE* проводиться через розподілення концепту на ядерну та периферійну зони. Концепт розглянуто як літературознавчу категорію. Серед концептів треба розмежовувати індивідуально-авторські літературні концепти та концепти загальнолітературні. Структура індивідуально-авторського літературного концепту є багатовимірною системою змістів. Вони можуть виступати і ядерними, і периферійними елементами. Узуальний зміст концепту розкрито на тлі зафіксованого в словниках. Під час дослідження було виділено ядерну та периферійні зони концепту *GÜTE*. До ядерної зони концепту належить лексема *GÜTE*. Периферійна зона складається з таких елементів: *Guten Abend, lieber, guten Schluck Wein, fromm, mitleidig*. Складники концепту поділяються на такі тематичні групи: риси характеру, ставлення, привітання, дієслова зі схвальним значенням, ввічлива форма звертання, переносне значення.

Ключові слова: концепт, ядерна зона, периферійна зона, концептологія, модель світу, тематичні групи.

Постановка наукової проблеми та її значення. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. унаслідок когнітивної зміни наукової парадигми розвинувся когнітивний напрям вивчення тексту в літературознавстві. Згідно з когнівістикою художній текст осмислюється та інтерпретується як складний знак, що виражає знання письменника про дійсність, які втілені в його творі у вигляді індивідуально-авторського моделі світу [4, с. 258]. Концепт, як відомо, є, з одного боку, основною одиницею концептуальної картини світу, яка лежить в основі мовної картини світу, а з іншого, – визначає когнітивний рівень особистості, носія певної культури.

Актуальність теми зумовлена тим, що дослідження концептів – надзвичайно важливий напрям когнітивної лінгвістики сучасності. Особливий інтерес для дослідників у цій площині представляють авторські концепти, які вербалізуються на матеріалі творів певних авторів і лежать в основі їхньої моделі світу.

Об'єкт дослідження – концепт *GÜTE*.

Предмет дослідження – своєрідність мовного вираження індивідуально-авторського концепту *GÜTE* в казці Е. Т. А. Гофмана «Крихітка Цахес на прізвисько Циннобер».

Мета роботи – визначити специфіку актуалізації індивідуального авторського концепту *GÜTE* у казці Е. Т. А. Гофмана «Крихітка Цахес на прізвисько Циннобер».

Реалізація поставленої мети вимагає розв'язання таких **завдань**:

- визначити поняття концепт з погляду різних наукових підходів і дати свою дефініцію цього неоднозначного наукового феномену;
- установити структуру концепту;
- дослідити своєрідність втілення концепту *GÜTE* в художньому світі Е. Т. А. Гофмана.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше розкрито специфіку індивідуального авторського концепту *GÜTE* в казці «Крихітка Цахес на прізвисько Циннобер», досліджено специфіку його вербалізації з погляду різних наукових підходів.

На порубіжжі ХХ–ХХІ ст. термін *концепт* було включено до теоретичного арсеналу різних галузей гуманітарного знання. Сьогодні він претендує на статус інтердисциплінарної одиниці, що можна пояснити найтіснішим зв'язком між усіма галузями гуманітарної парадигми знань, зокрема, між філософією, лінгвістикою та літературознавством.

Аналіз дослідження цієї проблеми. Безперечно, принципи концепт-методики ґрунтуються на досягненнях культурології, лінгвокультурології, філософії та особливо когнітивної лінгвістики. Волгоградська лінгвістична школа (В. І. Карасік, Г. Г. Слишкін) пропонує розглядати концепт винятково як лінгвокультурне явище, замикаючи тим самим сферу його освоєння межами мовознавства та культурології. Як категорію ментальності трактують концепт дослідники Краснодарської лінгвістичної школи (С. Г. Воркачов, О. О. Воркачова), відкриваючи тим самим перспективу вивчень цієї категорії в гуманітарному дискурсі.

Ю. С. Степанов розуміє концепт як «згусток культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини» [5, с. 56], що робить можливим виявлення та докладний опис загальнонаціональних концептів як певної загальнокультурної домінанти в колективній свідомості.

М. Н. Володіна визначає поняття *концепт* з погляду літературознавства й характеризує цей науковий феномен як «змістову структуру, що втілено в стійких образах, повторюваних у межах певного літературного ряду, який має культурно значущий зміст, семіотичність і ментальну природу» [3, с. 37]. У цьому визначенні градаційно вибудовано контекст існування й реалізації концепту.

Проте не можна не помітити, що та спільність образів, яка є характерною для творчості письменника, може значно відрізнятися від спільності літературних образів, літературного напрямку, періоду та національної літератури. Адже кожен письменник утілює у власному художньому універсумі своє, неповторне й відмінне від інших сприйняття дійсності. Тому вважаємо необхідним розмежовувати індивідуально-авторські літературні концепти та концепти загальнолітературні.

У цьому дослідженні індивідуально-авторський концепт, услід за А. Н. Веселовським, розуміємо як базову категорію світогляду письменника, що закарбовано в художній тканині його твору (або ряду творів) [2, с. 78]. Саме це визначення концепту є, на нашу думку, найдоречнішим, адже розглядаємо концепт у контексті літературознавства, а саме на матеріалі роботи Е. Т. А. Гофмана «Крихітка Цахес на прізвисько Циннобер». Саме така дефініція терміна концепт найкраще відбиває сутність актуалізації моделі світу письменника у його творах, проливає світло на його світосприйняття.

У сучасній концептології сформовано як мінімум два результативні підходи до вивчення основних концепт-складників:

1) аналіз структури концепту з урахуванням його ядерно-периферійної організації зон (подеколи виділяється також приядерна зона) [1, с. 59–61]. Зони концепту володіють рухливістю та взаємопроникливістю меж;

2) диференціація понятійного, образного та ціннісного (значущого) компонентів всередині інтегрованого контекстного цілого, чий зміст – підсумок, «осадок» культурного життя різних епох.

У дослідженні звертаємося до першого підходу до аналізу концепту, адже така модель аналізу, на нашу думку, доречна для опису концепта *GÜTE*, дає змогу найдокладніше визначити всі його складники.

Оскільки структура індивідуально-авторського літературного концепту – багатовимірна система змістів, які, залежно від контексту, можуть виступати і ядерними, і периферійними елементами, потрібно, передовсім, виявити ті оказіональні значення, якими автор збагачує загальнонаціональну концептосферу, розкрити узуальний зміст концепту на тлі зафіксованого раніше (наприклад у різних лексикографічних джерелах).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. Розглянемо, яким чином концепт *GÜTE* актуалізується на матеріалі твору Е. Т. А. Гофмана «Крихітка Цахес на прізвисько Циннобер».

Наше дослідження ґрунтується на загальноприйнятих (словникових) значеннях концепту *GÜTE*:

Güte – 1) *Liebevoll, warmherzliche Wesensart, rücksichts- und verständnisvolle Gesinnung.*

2) *Freundlichkeit, Hilfsbereitschaft.*

3) *Beschaffenheit, Wert.*

4) *in Ausrufen des Erstaunens, Erschreckens, der Verblüffung, auch der Ungeduld* [8].

Güte – 1) *freundliche, großzügige Einstellung gegenüber anderen.*

2) *verwendet, um Erschrecken oder Überraschung auszudrücken.*

3) *die (gute) Qualität* [9].

Güte – 1) *edle, hilfsreiche, großzügige Gesinnung Selbstlosigkeit (Herzens-).*

2) *Nachsicht, Freundlichkeit.*

3) *Gefälligkeit, Hilfsbereitschaft.*

4) *Wert, Beschaffenheit, Qualität (einer Ware)* [10].

Güte – 1) *Besitz, der einen materialen oder geistigen Wert darstellt;*

2) *Landwirtschaftlicher Grundbesitz mit den dazugehörenden Gebäuden;*

3) *Stück; Frachtgut; Stückgut;*

4) *Stoff, der zur Herstellung von etwas verwendet, verarbeitet wird;*

5) *Gesamtheit der Taue und Seile in der Takelage eines Schiffes* [6, с. 644].

Після дослідження дефініцій *GÜTE*, що наведено в різних тлумачних словниках, доходимо висновку, що ядром концепту *GÜTE* є лексеми *Freundlichkeit, Hilfsbereitschaft, freundliche, warmherzliche Stellung*.

Ядерна зона концепту *GÜTE* вербалізується у творі Е. Т. А. Гофмана «Крихітка Цахес на прізвисько Циннобер» передовсім у значенні доброти, яку представлено як рису характеру, що описує власне ставлення автора до певного героя твору: «*Feinde der Aufklärung nenne ich sie, denn nur sie sind, die Güte Ihres seligen Herrn Papas mißbrauchend, daran schuld, daß der liebe Staat noch in gänzlicher Finsternis darniederliegt*» [7, с. 7].

Ядерна зона концепту *GÜTE* представлена в творі незначною кількістю лексем, проте за допомогою них автор удає виділяє характери певних персонажів твору, змальовує важливість певних деталей.

До периферійної зони концепту *GÜTE* належать лексеми, що позначають привітання – *Guten Abend (Morgen, Tag)*. У цьому дослідженні було встановлено, що автор дуже часто вживає ці мовні кліше для привітання у творі. Натомість автор мало вживає стандартну для привітання лексему *Hallo*. Можливо, цим він наголошує власне ставлення до певного персонажу твору, а також урізноманітнює мову казки: «*Guten Abend, Frau Liese, wie geht es Euch – Ihr habt ja eine gar zu schwere Bürde geladen, Ihr könnt ja kaum mehr fort, kommt her, ruht Euch ein wenig aus auf dieser Bank vor meiner Türe, meine Magd soll Euch einen frischen Trunk reichen!*» [7, с. 3]. За допомогою такого привітання автор виражає повагу до людини, з якою розмовляє герой твору. Цим Е. Т. А. Гофман наголошує доброзичливість і пристойність свого героя.

Лексема *Liebe(r, n)* як складник концепту *GÜTE*, що належить до його периферійної зони, автор використовує як поважну форму звертання: «*Aber, lieber Herr Pfarrer – lieber Herr Pfarrer, ist denn das wirklich Ihr Ernst, daß Sie die kleine Ungestalt zu sich nehmen und erziehen und mich von der Not befreien wollen, die ich mit dem Wechselbalg habe?*» [7, с. 4]. Вживаючи таку форму звертання, автор наголошує значущість тієї чи тієї особи для головного героя. Автор наголошує на шанобливому ставленні до людини, про яку йдеться, виражає власні почуття: «*Wollte man durchaus an dem lieben Mädchen etwas aussetzen, so war es vielleicht, daß sie etwas zu tief sprach, sich zu fest einschnürte...*» [7, с. 16].

Розглянемо також ще одну складову концепту *GÜTE*, що належить до його периферійної зони – фразу *Guten Schluck Wein* («добрий ковток вина»). Автор уживає лексему *guten* не в прямому значенні («добрий», «гарний»), а в переносному, тобто «повний, великий, достатній ковток вина»: «*Es war ihr, als habe sie eine tüchtige Mahlzeit gehalten und einen guten Schluck Wein getrunken*» [7, с. 3]. Такі конструкції з непрямим значенням трапляються в тексті не часто, але вони наголошують певні ознаки подій у творі, надаючи їм повнішого, осмисленого забарвлення.

Лексеми, що розширюють периферійну зону концепту та мають стосунок до концепту *GÜTE*: *fromm, mitleidig, freiwillig*.

У тексті твору лексеми *fromm* та *mitleidig* мають значення *добрий, співчутливий*: «*Sie blieb stehen und wurde, da sie von Natur fromm und mitleidig, bei dem Anblick des Elends, der sich ihr darbot, sehr gerührt*» [7, с. 2]. Е. Т. А. Гофман демонструє за допомогою цих лексем добровільність учинків персонажів, які відбулися внаслідок певних подій, які трапилися раніше.

Отже, автор урізноманітнює мову твору, розширюючи межі концептосфери казки. Складаючи синонімічні й антонімічні ряди концепту *GÜTE*, Е. Т. А. Гофман досягає вершин вираження психологічних і фізичних рис подій зображуваного в казці.

Під час дослідження ми також встановили, що складові частини концепту *GÜTE* можна поділити на такі тематичні групи:

1) риси характеру: «*Der gutmütigen Candida tat der arme Balthasar, der ganz verwirrt mit niedergesenktem Blick vor ihr stand, herzlich leid*» [8, с. 19];

2) ставлення: «*So hat mir irgendeine höllische Macht alle Hoffnung geraubt, und ich will ein Leben freiwillig opfern, das dem dunklen Verhängnis anheimgefallen!*» [7, с. 24];

3) привітання: «*Guten Abend, Vortrefflicher – au revoir – Auf Wiedersehen!*» [7, S. 14];

4) дієслова зі схвальним значенням: «*Ich hatte meine Ausarbeitungen eingereicht, die, wie ich zu meiner Freude erfuhr, den vollsten Beifall des Ministers erhalten*» [7, с. 23];

5) увічлива форма звертання: «*Aber, lieber Herr Pfarrer – lieber Herr Pfarrer, ist denn das wirklich Ihr Ernst, daß Sie die kleine Ungestalt zu sich nehmen und erziehen und mich von der Not befreien wollen, die ich mit dem Wechselbalg habe?*» [8, с. 4];

6) переносне значення: «*Es war ihr, als habe sie eine tüchtige Mahlzeit gehalten und einen guten Schluck Wein getrunken*» [7, с. 3];

До ядерної зони концепту *GÜTE* належить тематична група «риси характеру». Вони виражають ставлення героїв один до одного. У творі Є. Т. А. Гофмана дуже часто трапляються такі риси характеру, як доброта, доброзичливість, добродушність та ін.

Серед них найуживаніша лексема *gute, gute (r, n, s)*: «*Der gute Ptolomäus erschrak, als er Studenten begegnete, die fröhlich und guter Dinge über Land zogen zu ihrer Lust*» [7, с. 10]. Автор дає повну картину духовного й фізичного світу персонажів так влучно, що їх образи відразу вимальовуються в підсвідомості читача.

Визначення концептосфери твору спрямовує читача на адекватне тлумачення ідеї твору, його проблематики, дає змогу якнайповніше проаналізувати події, що відбуваються з персонажами твору та через них.

Висновки. Під час дослідження ми виділили ядерну та периферійні зони концепту *GÜTE*. Периферійну зону становлять такі лексеми: *Guten Abend, lieber, guten Schluck Wein, fromm, mitleidig*. Ядерна зона складається лише з однієї лексеми – *GÜTE*. Також ми розподілили концептуальну частину твору на такі тематичні групи: «ставлення», «привітання», «дієслова зі схвальним значенням», «увічлива форма звертання», «переносне значення», «риси характеру».

Звертаючися до аналізу концепту *GÜTE*, ми встановили, як автор виражає своє ставлення до подій і персонажів казки, як своєрідно він змальовує своє ставлення до навколишнього світу.

Серед **перспектив подальших досліджень** варто назвати дослідження концепту *GÜTE* на матеріалі паремій і лексико-семантичних полів, що дасть змогу розкрити актуалізацію цього концепту в німецькомовній картині світу.

Джерела та література

1. Бабенко Л. Г. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика : [учебник ; практикум] / Л. Г. Бабенко, Ю. В. Казарин. – М. : Флинта : Наука, 2003. – 496 с.
2. Веселовський А. Н. Исторична поетика / А. Н. Веселовський. – М. : Высш. шк., 1989. – 404 с.
3. Володина Н. В. Концепты, универсалии, стереотипы в сфере литературоведения / Н. В. Володина. – М. : Флинта : Наука, 2012. – 256 с.
4. Селіванова О. А. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.
5. Степанов Ю. С. Константы: словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М. : Шк. «Яз. рус. культуры», 1997. – 824 с.
6. Duden Deutsches Universalwörterbuch // hrsg. und bearb. vom Wissenschaftlichen Rat und den Mitarbeitern der Dudenredaktion. – Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 1999. – 1816 S.
7. Hoffman E. T. A. Klein Zaches, genannt Zinnober, 1819. – 53 S.
8. Knauer's großes Wörterbuch der deutschen Sprache // Droemersch Verlagsgesellschaft Th. Knauer Nachf. – München : Lexikographisches Institut, 1985. – 1120 S.
9. Langenscheidts Großwörterbuch // Langenscheidt KG. – Berlin ; München, 1997. – 1312 S.
10. Wahrig deutsches Wörterbuch // Verlagsgruppe Bertelsmann GMBH. – München : Mosaik Verlag GMBH, 1988. – 1452 S.

Великая Ирина, Яценко Владислав. Вербализация концепта *GÜTE* в модели мира Э. Т. А. Гофмана (на материале сказки «Крошка Цахес по прозвищу Циннобер»). В статье исследуются пути вербализации концепта *GÜTE* на материале сказки «Крошка Цахес по прозвищу Циннобер». Рассмотрены различные пути анализа структуры составляющих концепта. Анализ концепта *GÜTE* проводится путём разделения концепта на ядерную и периферийную зоны. Концепт рассматривается в контексте литературоведения. Среди концептов следует выделить индивидуально-авторские литературные концепты и концепты общелитературные. Структура индивидуально-авторского литературного концепта является многомерной системой смыслов. Они могут выступать как ядерными, так и периферическими элементами. Узуальное содержание концепта раскрыто на материале лексемы зафиксированной в словарях. В статье выделены ядерная и периферийная зоны. К ядерной зоне относится лексема *GÜTE*. Периферийная зона состоит из таких элементов: *Guten Abend, lieber, guten Schluck Wein, fromm, mitleidig*. Составляющие концепта можно разделить на такие тематические группы: черты характера, отношение, приветствие, глаголы со значением одобрения, вежливая форма обращения, переносный смысл.

Ключевые слова: концепт, ядерная зона, периферийная зона, концептология, модель мира, тематические группы.

Velyka Irina, Yatsenko Vladislav. **The Concept *GÜTE* Verbalization in E. T. A. Hoffman's World Model (on the Material of the Fairy-Tail «Little Zahes Named Zinnober»)**. In this article we investigate the ways of the concept *GÜTE* verbalization on the material of the fairy-tail «Little Zahes named Zinnober». We have considered different ways to analyze the structure of the concept components. The analysis of the concept *GÜTE* is carried out through dividing the concept into nuclear and peripheral zones. We consider concept as the category of literature. The concept can be divided into the individual author concepts and literature concepts. The structure of individual author concepts is a multidimensional system of contents. They can be both nuclear and peripheral elements. We have investigated the usual concept's content on the material of the meanings given in dictionaries. In our research we have determined nuclear and peripheral zones. The nuclear zone is represented with the lexeme *GÜTE*. Peripheral zone consists of such lexical units: *Guten Abend, lieber, guten Schluck Wein, fromm, mitleidig*. *GÜTE* concept's components can be divided into 6 topic groups: character, attitude, greeting, words with affirmative meaning, polite form of the appeal, figurative sense.

Key words: concept, nuclear zone, peripheral zone, conceptology, world model, topic group.

Стаття надійшла до редколегії
13.01.2015 р.

УДК 81'42

Ірина Веприяк

Онейротекстуальна репрезентація ментальних просторів в оповіданні Теодора Рубіна «*Lisa and David*»

У рамках лінгвокогнітивної парадигми текстотворення розглядається як лінгвально фіксований когнітивний процес розгортання ментальних просторів, реалізація свідомості суб'єкта у мовних формулах. Статтю присвячено розгляду особливостей мовної об'єктивації онейричної реальності персонажа у тексті художнього твору. Для того, щоб виявити патерн конфігурації ментальних просторів у структурі психіки персонажа-сновидця, побудовано модель лінгвокогнітивної інтерпретації онейричного тексту, відштовхуючись від концепції чотирьох механізмів формування сновидінь З. Фрейда та моделі когнітивно-семіотичної інтеграції ментальних просторів Л. Брандт. Екстраполяція побудованої моделі інтерпретації на аналіз фрагментів онейричного тексту оповідання Теодора Рубіна «*Lisa and David*» дала змогу розкрити визначальну роль метафори та метонімії у процесі «сновидної» експлікації несвідомих семантичних зон психіки персонажа: ментального простору танатофобії (страху перед смертю) та хрономанії (одержимості часом та годинниковими механізмами).

Ключові слова: онейричний текст, ментальний простір, метафора, метонімія, хрономанія, танатофобія.

Постановка наукової проблеми та її значення. Спільним та загальноновизнаним для дисциплін, об'єднаних прагненням до вивчення зв'язку свідомості з дійсністю (особливостей розуміння, інтерпретації реальності), психології, психонетики, нейробіології та лінгвістики, є універсальний статус мови у відображенні такого зв'язку. Під «універсальністю» мови ми розуміємо виключний примат мовних засобів у відтворенні внутрішнього рефлексивного досвіду індивіда. В основі цієї наукової розвідки – гіпотеза про релевантність мовних засобів в інтерпретації онейричного семіозису явищ дійсності.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Художньо-літературна рефлексія сновидінь дедалі частіше стає предметом розгляду лінгвістів, літературознавців та психоаналітиків як один з елементів більш широкого «парасолькового» поняття «*онейричний простір*» (від грец. *όνειρος* – сон, мрія) художнього дискурсу. «Сновидіння, – як зазначає відомий онтопсихолог А. Менегетті, – дає чітку і повну картину з точністю семантичного поля і лінгвістичного анамнезу одночасно. У реальності сновидіння можна побачити історію суб'єкта, обставини його життя та притаманну йому суб'єктивно-психологічну поведінку» [3, с. 22].

Згідно з психоаналітичною концепцією сновидінь, нездійснені і витіснені у бадьорому стані бажання, страхи чи спогади знаходять вихід у свідомість сплячого, однак постають у «замаскованій», «завуальованій» формі, яка потребує інтерпретації. Доречною у цьому зв'язку є аналогія між сном і текстом, яку проводить вітчизняна дослідниця в галузі психолінгвістики Н. Ф. Каліна: «Сновидіння –